

RECENZJE

EDYTA PLUTA-SALADRA

Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

REC.: *WOMEN IN THE MEDIEVAL MONASTIC WORLD*

(ed.) Janet Burton, Karen Stöber, Brepols Publishers,
Belgium 2015, ss. 377

Monastycyzm, jak zauważył Marek Derwich, był zjawiskiem w dziejach Europy, które spajało i tworzyło wspólne dziedzictwo oraz infrastrukturę kontynentu. Idee i nowe myśli podlegały ciągłej wymianie i rozprzestrzenianiu się, dzięki związkom pomiędzy poszczególnymi klasztorami, a także kongregacjami czy zakonami¹. Wyrazem zrozumienia przez badaczy roli i ważności tego fenomenu jest niezwykle bogata literatura przedmiotu. Niestety problematyka żeńskiego monastycyzmu, pomimo stale przybywających studiów jest nadal w cieniu swych męskich odpowiedników².

Dyskusję nad żeńskim monastycyzmem podjęto na konferencji pt. „El monacat femini a l’Europa Medieval”, która odbyła się w klasztorze Les Avellanes, w Katalonii w 2011 r. Pokłosie owego forum stanowi recenzowana praca, można ją potraktować jako swego rodzaju odpowiedź na zauważalne dysproporcje badawcze, nie pretenduje, ona jednak do ich uzupełnienia. Powinniśmy potraktować ją jako kolejny krok oraz próbę zmierzającą do pogłębienia znajomości żeńskiego monastycyzmu. Powstały zbiór studiów ma charakter interdyscyplinarny, porusza ważne aspekty żeńskiego życia wspólnotowego,

¹ M. Derwich, *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, Historia CXXXV, Acta Universitatis Wratislaviensis no 2019, Wrocław 1998, s. 15.

² Ibidem, s. 166-167.

z terenów Hiszpanii, Włoch, Francji, Niderlandów, Niemiec, Transylwanii, Skandynawii oraz Wysp Brytyjskich, prezentuje, także kierunki podejmowanych badań.

Tom studiów otwiera artykuł Georgia Cavero Domínguez, który wraz z innym Autorem niniejszego tomu Michèlem Gaillard, ukazali zachodzące zmiany w żeńskich wspólnotach w Galii i w Hiszpanii. Charakterystycznym procesem, który miał miejsce na wspomnianym terenie było przenoszenie patronatu z członków arystokratycznych rodzin na patronat korony. Konsekwencją tych przemian, stanowiło odmienne podejście do wymagań stawianych mieszkankom konwentów.

Guido Cariboni, Patrick McGuire podjęli w swych studiach kwestie historyczne, przedstawiając początki wspólnot żeńskich oraz tworzenie się ich tożsamości w strukturach zakonnych. G. Cariboni nakreślił podstawowe cechy fundacji w północnej Italii (obecne regiony Ligurii, Piemontu, Lombardii i Emila). Brian Patrick McGuire prześledził natomiast fundacje z terenów Dani oraz Szwecji, a także proces przejmowania przez owe klasztory charakteru cysterskiego. Autor swe badania ograniczył do klasztoru z Roskilde na wyspie Zelandii, z Slangerup, z Bergen, z Rygen i Verta, które znajdowały się w szwedzkiej prowincji Västergötland. Rozwój instytucjonalny cysterskich wspólnot żeńskich, jak słusznie zauważyli obaj Autorzy, dokonywał się nie tylko ze względu na czynniki natury religijnej, ale także ekonomicznej, politycznej i społecznej. Zakon cystersów reprezentował najbardziej znaczący punkt wyjścia dla wciąż jeszcze nieuregulowanych w pełni społeczności klasztornych. Kształtowanie się cysterskiej tożsamości odbywało się różnymi drogami, poprzez oficjalne zarządzenia papieży, wizytacje i opiekę męskich opactw nad inkorporowanymi mniszkami, a także przenoszenie czasowe mniszek do innego klasztoru, dla zapoznania się z nowymi zwyczajami, rytuałami oraz liturgią. Wpływ zakonu cysterskiego przedstawiła, również Anna Rapetii, w kontekście żeńskich wspólnot z terenów Wenecji. Przemiany we wspólnotach weneckich wielu badaczy wyjaśniało wpływem czynników geomorfologicznych. Autorka zaznaczyła, że owe czynniki nie były determinujące, jednak sama w żaden sposób tego nie wykazała. Wydaje się jednak, że skoro fundacje weneckie miały charakter arystokratyczny oraz królewski, zasadniczą rolę w ich egzystencji musiały odgrywać, także zamierzenia polityczne, w tym dobro i interes rodzinny.

Badania nad przestrzenią w klasztorach żeńskich przestawili Mathias Utermann, Erin L. Jordan oraz Anne Müller. M. Unterman zajął się klasztorą przestrzenią w klasyczny sposób, dokonał analizy architektury w klasztorach cysterek, dominikanek, franciszkanek oraz kanoniczek od XIII-XV w., ukazując przekształcenia oraz rolę poszczególnych sfer kościoła klasztornego. E. L. Jordan przebadła natomiast wpływ płci na klasztorą przestrzeń, odwołując się do przykładu cysterek z XII-wiecznej Flandrii. Autorka w swym artykule starała się obalić pogląd historyków, mówiący o mniejszym znaczeniu żeńskiej przestrzeni klasztornej, jak i twierdzeniom, że mniszki w znacznie mniejszym stopniu były zdolne do zapewnienia „usług komemoracyjnych”³. Poglądy te pojawiły się w wyniku analiz przestrzeni klasztornej męskich wspólnot, w miejscach tych obecność kobiet postrzegano jako demoralizującą. Ponadto kobiety nie posiadały uprawnień do odprawiania mszy, która we wspomnianych usługach, odgrywała szczególną rolę. Wpływało to na formułowanie wniosków, że modlitwy mężczyzn były bardziej cenione niż kobiet oraz że mniszki były w niekorzystnej sytuacji pod względem darowizn, które towarzyszył takiej modlitwowej prośbie. E. L. Jordan badając wartość patronatu, stwierdza, że nie wszystkie kobiety były w ten sposób postrzegane, a fizyczna obecność nie była sama w sobie nieczysta. Wnioski Autorki opierają się jedynie na analizie patronatów, które wiązały się, także z pochówkami na terenie klasztornych kościołów, uważam jednak, że jest to niezwykle złożony temat, w którym należałoby się odwołać w większym stopniu

³ Zob. M. Derwich, *Monastycyzm w dawnych społeczeństwach europejskich*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwicha, A. Pó b ó g - L e n a r t o w i c z, Opole-Wrocław 1996; M. Borkowska, *Panny siostry w roli instytucji usługowej: czego oczekiwało społeczeństwo od klasztoru żeńskiego w XVII i XVIII wieku* [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwicha, A. Pó b ó g - L e n a r t o w i c z, Opole-Wrocław 1996; A. Pleszczyński, *Fundacja opactwa klarysek w Zawichocie w 1245 roku a aspiracje polityczne Bolesława Wstydliwego*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwicha, A. Pó b ó g - L e n a r t o w i c z, Wrocław-Opole-Warszawa 2005; P. Wiszewski, *Księża w świecie zakonnicy wizytacje biskupie w opactwach Benedyktynów w Małopolsce i na Śląsku (koniec XVI-XVIII w.)*, „Nasza Przeszłość”, t. 101:2004; D. Karczewski, *Dzieje Klasztoru Norbertanek w Strzelnie...*, s. 96-98. P. Wiszewski, *Opactwo benedyktynów w Legnicy (1348/1349-1810). Struktura, funkcjonowanie, miejsce w społeczeństwie*. Badania z Dziejów Społecznych i gospodarczych, t. 63, Poznań-Wrocław 2003, s. 302, 336-337.

choćby do przepisów klasztornych, ale także do poglądów na temat kobiety i jej duchowości w epoce średniowiecza. Anne Müller podjęła studia nad symbolicznym znaczeniem przestrzeni w żeńskiej tradycji monastycznej. Na wstępie Autorka wskazała opierając się na regule Cezarego z Arles zasadnicze cechy klasztornej przestrzeni. Klasztor ujmowany był w kategoriach półświętego miejsca, gdyż dla Cezarego klauzura to przestrzeń bez grzechu, stanowiąca metaforę arki, która oznaczała miejsce ochrony dla mniszek, przed niebezpieczeństwem oraz pokusami świata. Analiza klauzury klasztorów z wczesnośredniowiecznej Irlandii i Anglii ujawniła specyficzne cechy, które nie pokrywają się ze stanowiskiem Biskupa Arles. Na przykładzie podwójnego klasztoru założonego przez Brygidę z Kildare można zaobserwować osobliwe pojęcie zarówno roli żeńskiej wspólnoty oraz jej klauzury. Kościół podwójnego zgromadzenia został podzielony na stronę południową – część męską i na stronę północną – część kobiecą. Autorka jednak nie tłumaczy, tego symbolicznego podziału. Odwołując się do metaforyki kościoła zaprezentowanej przez Ks. Romana Walczaka, można dodać, że: „Południe było uważane za stronę Chrystusa i odkupienia. W niektórych kościołach właśnie po tej stronie gromadzili się mężczyźni. Północ natomiast traktowano jako krainę szatana i demonów oraz stronę zgromadzenia się kobiet”⁴. Mniszki z Kildare zajmowały się opieką duszpasterską, a ich klauzura nie była ograniczona przez mury klasztorne, definiowana była natomiast przez rozciągłość irlandzkiej prowincji. Badania archeologiczne wykazały, że ten otwarty model we wczesnośredniowiecznej Irlandii był bardzo popularny. Nowa symbolika oraz sposób budowy kompleksów klasztornych pojawił się w Irlandii wraz z przybyciem zakonu cystersów. Przestrzeń klasztorna została wewnętrznie zróżnicowana, podział wynikał z kwestii praktycznych, lecz miał, także swoje znaczenie symboliczne, które czerpał z przestrzeni klasztornej męskiego odpowiednika.

Temat klasztornej przestrzeni podjął również Michael Carter, który w swych badaniach skoncentrował się na sztuce i architekturze w cysterskich klasztorach Swine i Yorkshire. Owe klasztory należały, co prawda do ubogich fundacji, ale dzięki działalności dobroczynnej

⁴ R. W a l c z a k, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej przewodnik po współczesnej architekturze wnętrz sakralnych według soborowych dokumentów Kościoła i aktualnego prawa kościelnego*, Poznań 2005, s. 44.

lokalnych elit uzyskały interesujące zbiory, dobroczynność ta została uwieczniana na witrażach i rzeźbie w kościele klasztorным. Co ciekawe krąg donatorów zasilaly żeńskie przełożone, które jak podejrzewa Autor, obdarowywały swoje wspólnoty z majątków rodzinnych.

Tracy Collins dokonała archeologicznego spojrzenia na kobiecy monastycyzm w średniowiecznej Irlandii. Trudno się jednak zgodzić z poglądami Autorki dotyczącymi podejścia badawczego, gdyż stwierdza w swym artykule, że zakony żeńskie powinny być same dla siebie standardem. Omawianie kwestii związanych z architekturą, przynależnością zakonną, regułą, itd., nie jest możliwe w oderwaniu od męskiego monastycyzmu. Naturalnie nie można stawiać znaku równości pomiędzy żeńskimi i męskimi wspólnotami, lecz formułowanie wniosków z ich pominięciem, uniemożliwi pełne zrozumienie zachodzących procesów w żeńskich wspólnotach.

Janet Burton oraz Brian Golding szczegółowo ukazali aspekt relacji pomiędzy mniszkami a biskupami jako zwierzchnikami żeńskich domów zakonnych. J. Burton na przykładzie żeńskich klasztorów w Anglii i Wali wskazuje na wypracowane sposoby kontroli żeńskich wspólnot. Mniszki podlegały papieżowi, arcybiskupom lub biskupom. Owi zwierzchnicy mieli wpływ m.in. na wybór wewnętrznej władzy żeńskiego konwentu. B. Golding podjął się kwestii związanej z „*cura monialum*” w żeńskich klasztorach w Anglii – XII i XIII w. W swoim eseju skupił się przede wszystkim na osobie biskupa diecezjalnego w zarządzaniu i opiece nad żeńską wspólnotą. Badania B. Goldinga przyniosły ciekawe wnioski, gdyż ukazał, że niektóre kontakty biskupów i mniszek, opierały się również na relacjach rodzinnych. Biskupi odgrywali na terenie Anglii rolę fundatorów konwentów żeńskich, nauczycieli i przewodników duchowych mniszek, prowadząc z przełożonymi żeńskich wspólnot ożywioną korespondencję. Tworzyli reguły i przepisy klasztorne, podejmowali się wizytacji i tym samym pełnili funkcje kontrolne. O znaczącej roli biskupów świadczą ich nieformalne kultury w żeńskich wspólnotach. Autor zaznaczył proces, w którym kontakty biskupów i mniszek miały charakter niestrukturalnych relacji, od których następowało stopniowe przejście do większej instytucjonalizacji i formalizacji.

Wpływ i specyfika zakonów mendykanckich została zaprezentowana na przykładzie dwóch różnych regionów Europy. Nuria Jornet-Benito podjęła się kwestii związanych z mendykancką duchowością

w Katalonii, wyjaśniając genezę pojawienia się pierwszych klarysek. Na przykładzie wspólnot *Sant Antoni* i *Santa Clara de Barcelona* przedstawia model fundacji. Model ten opierał się na wzorach włoskich, istotną rolę odgrywała po pierwsze charyzmatyczna założycielka, która była uznawana przez społeczność klasztorną, jak i przez najbliższe otoczenie za świętą. Kolejną ważną cechą było wsparcie ze strony członków rodziny królewskiej, która przejawiała się w licznych nadaniach i przywilejach na rzecz nowych wspólnot. Należy także dodać, że pierwszymi klaryskami, zostawały grupy kobiet, które prowadziły wcześniej życie jako pokutnice czy beginiki. Carmen Florea w swoim eseju przedstawiła specyfikę żeńskiego monastycyzmu w średniowiecznej Transylwanii. Kobiety z tego terenu miały kilka możliwości wyboru życia mniszego, mogły wstąpić do klasztoru cysterskiego, dominikańskiego, a także do Trzeciego zakonu franciszkanów obserwantów. Pierwsze dwie wspomniane wspólnoty były przeznaczone dla zamożnych, młodych i niezamężnych kobiet. Natomiast z obserwantami związane były zwykle kobiety, które znalazły się w trudnej sytuacji z powodu wdowieństwa, podeszłego wieku, a nawet chorób. Niniejszy tom kończy artykuł Hedwig Rockelein, który prezentuje wyniki oraz postulaty badawcze projektu FemMoData. FemMoData, czyli Female Monasticism's Database jest to baza danych żeńskich wspólnot klasztornych, która w swych zamierzeniach ma obejmować klasztory z całej Europy. W owej bazie możemy wyszukać podstawowe informacje dotyczące osoby fundatora, daty powstania wspólnoty klasztornej, krótki rys historyczny klasztoru oraz wskazówki bibliograficzne. Te podstawowe wiadomości dają punkt wyjścia osobie, która podejmuje się studiów nad klasztorami żeńskimi. W opisywanej bazie zaznaczony jest jeden klasztor z terenu ziem polskich – norbertanki ze Zwierzyńca, w rekordzie brak szczegółowych danych oraz literatury przedmiotu. Warto zaznaczyć, że klasztory z Europy Środkowej pomimo upływu lat nie zostały wprowadzone do owej bazy. W związku z tym wymaga ona kompleksowej aktualizacji.

Konkludując, omawiany zbiór studiów prezentuje różnorodność świata monastycznego, stanowiąc przy tym przegląd najnowszych badań i postulatów badawczych, dotyczących żeńskich wspólnot z różnych terenów Europy. Zaprezentowane wyniki badań dowodzą, że kobiety również były w ten świat aktywnie zaangażowane, nie tylko jako mniszki, ale także patronki oraz fundatorki żeńskich wspólnot.

Tytuł niniejszej publikacji, wskazuje na szeroko zarysowany zakres studiów, z którym redaktorzy poradzili sobie bardzo dobrze, gdyż podejmowane zagadnienia i problemy wzajemnie ze sobą korespondują, co umożliwia czytelnikowi wnikliwą obserwację żeńskiego życia monastycznego, nie tylko na konkretnych przykładach, ale także w szerszym europejskim kontekście. Oczywiście można mieć pewne zastrzeżenia do sposobu zrealizowania tematu, gdyż większość studiów odnosi się do kwestii organizacji, przynależności, zwierzchności klasztorów żeńskich, a kobiety, mniszki stanowią raczej jednolitą grupę, z której wyłonione zostały poszczególne córki z arystokratycznych i królewskich rodzin. Ponadto należy dodać, że opinia M. Derwicha z 1998 r. odnośnie nieobecności w badaniach zachodnioeuropejskich problematyki środkowoeuropejskiej jest niestety nadal aktualna, co potwierdza niewątpliwie niniejszy zbiór⁵.

Pomimo tych uwag, należy zaznaczyć, że jest to istotnie bardzo ważna pozycja w badaniach na żeńskim monastycyzmem. Szerokie spektrum poruszanych zagadnień oraz nawiązanie do specyficznych warunków regionów geograficznych daje czytelnikowi możliwość zetknięcia się z różnorodnością tego świata. Praca ta ponadto stanowi swego rodzaju uzupełnienie badań nad kobietą i jej rolą w średnio-wiecznym społeczeństwie.

⁵ M. Derwich, *op. cit.*, s. 15.

